

ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ І РАЦІОНАЛЬНИХ НАУК У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВИХ КАДРІВ

З набуттям Україною незалежності перед науковцями молодії держави постала проблема, яким чином здійснювати підготовку наукових кадрів, а точніше – яким наукам надати більш пріоритетного значення – гуманітарним чи раціональним? За часів Радянського Союзу вважалося, що у вітчизняній науці, вільній від капіталістичної псевдонауковості, цієї проблеми не існувало.

Головним завданням науки тієї країни вважалася підтримка раціональних знань, які саме і повинні забезпечувати технічний прогрес, а фактор людського гуманітарного світосприймання залишався поза увагою. Тривалий час цієї проблеми не торкалися (не торкаються деякою мірою і сьогодні), таким чином можна сказати, що автор даної статті звертає на неї увагу першим, принаймні публікації з цієї проблематики їй ще не зустрічалися. З точки зору автора роботи, це пояснюється тим, що на тлі суспільних потрясінь взагалі стояло питання про життєздатність української науки. Стара модель підготовки молодих кадрів виявилася важкою та неефективною, а нової створено ще не було.

Про необхідність визначення нових пріоритетів у науці голосно почали говорити з другої половини 90-х років ХХ ст. У своїй статті “Проблеми розвитку науки в Україні” О. Ізотенко, використовуючи широке коло джерел, звернув на це увагу. Стаття була опублікована в Інформаційному бюлетені Міністерства статистики України у № 3-4 за 1996 рік. У підході з проблеми створення модерної української нації ця тема в історичному контексті частково була згадана Ярославом Грицаком у монографії “Нарис історії України: формування української модерної нації ХІХ–ХХ ст.”, виданій у 1996 році київським видавництвом “Генеза”.

У подальшому на необхідності гуманізації освіти та більш ґрунтовній гуманітарній підготовці наукових кадрів наголошували у своїх статтях такі автори, як О. Богомолов “Основные пути и тенденции развития высшей школы в Украине” (1999 р.), В. Андрущенко “Університетська освіта України: європейський вибір” (2001 р.), О. Комарова “Актуальні проблеми розвитку наукової діяльності ВНЗ” (2003 р.). Авторами вищезазначених публікацій на основі статистичних даних робилися загальні висновки, а осмислення проблеми залишалося осторонь. Виходячи з цього, автор спробує у запропонованій читачам роботі підняти питання пріоритетності наук і дати аналіз свого бачення проблеми.

Доведеною на сьогодні є точка зору, суть якої полягає в тому, що рівень розвитку науки визначає собою ступінь розвитку суспільних відносин, характер держави та її місце серед інших держав. Забезпечення державою високого рівня наукових знань, постійного розвитку та сприяння втілень їх на практиці автоматично закріплює за нею високе, пріоритетне становище серед інших аналогічних суб’єктів. Наука виступає одним із рушіїв суспільних відносин, і з часом ми все більше знаходимо цьому підтверджень.

Однак наука не може бути відокремленою від держави і суспільства, вони є залежними один від одного. Суспільство залежить від характеру держави, держава – від уміння суспільства до самоорганізації, наука залежна від уміння керувати нею на державному рівні, а останнє від підготовки наукових кадрів. О. Ізотенко доводить, що управління наукою повинно базуватися на відносно довгостроковій стратегії та гнучкій тактиці щодо забезпечення постійних пріоритетів [1.-С.6].

Проте при такому підході виникає дилема: які науки в такому разі можна назвати пріоритетними? Останнім часом побутує думка, що більш вагомими в такому плані є раціональні науки, адже саме вони забезпечують економічність та ефективність праці, практичні можливості наукових кадрів. Сьогодні, в інформаційну добу, науковцям, які мають більш ґрунтовну підготовку в галузі раціональних знань, легше реалізувати свої наукові надбання. У час високих технологій, у якому суспільство має чітко визначений графік свого існування і стає все більш застрахованим від різних непередбачених випадків, коли норми окремого суспільства набувають інтернаціонального характеру, а індивідуальні особливості людських спільнот відходять у минуле, гуманітарні науки виступають науками минулого, чогось абстрактного й непрактичного, і на наш день вони покликані обслуговувати завдання і мету “точних” наук.

На противагу такій позиції існує й інша думка. Альтернатива полягає в тому, що гуманітарні науки – це науки не минулого, а елітні, адже саме вони визначають потреби людства у певній галузі знань, обґрунтовують завдання і мету раціональних наук. Наукові кадри з ґрунтовними

гуманітарними знаннями виконують певним чином функції “мозку” суспільства і держави. У порівнянні з раціональними науками, гуманітарні на практиці набувають невидимої форми і часто виступають у вигляді ідеї, яка спонукає до дії. Помилкове визначення завдань і хибність мети можуть призвести до певної спрямованості технічного розвитку, що може мати негативні наслідки для суспільства і держави в цілому. Подібне негативне явище мало місце в історії нашої науки, коли було оголошено генетику “продажною дочкою імперіалізму”, а її рідною сестрою стала кібернетика [2.-С.272].

У процесі підготовки наукових кадрів між гуманітарними та раціональними науками повинен існувати певний баланс, тобто завдання гуманітарних наук повинні відповідати технічним можливостям, а технічні досягнення – доцільному застосуванню на практиці. Яскравим взірцем незбалансованості між такими знаннями є історія Радянського Союзу, коли однією наукою ставилися нереальні завдання, а іншою – невміла реалізація, що, у свою чергу, призвело до величезних людських, екологічних, технологічних, культурних та ін. катастроф, а згодом і до занепаду технічного прогресу. Приклад можна навести на таких процесах, як колективізація та індустріалізація в 20–30 рр. ХХ ст., сутність яких була далекоглядною, проте раціонально на той момент здійснити її без значних втрат було неможливо. Згодом, наприкінці ХХ ст., коли знання у сфері раціональних наук набули якісно нового рівня, ідейне підґрунтя залишилось майже без змін.

У 90-ті рр. наша держава вкрай гостро відчула на собі цю проблему під час підготовки науковців уже незалежної України. В Україні гуманітарна освіта, на жаль, знаходилась не на належному рівні. Підготовка автономної та здатної до глибокого критичного аналізу особистості ніяк не задовольняла колишню керуючу еліту СРСР. Як наслідок, керівництво вищої школи повинно було постійно направляти свої зусилля на те, щоб закріпити професійну складову підготовки майбутніх науковців, мінімізувати або зовсім виключити “небезпечні” додаткові дисципліни, перетворити їх на інтенсивно-пропагандистські засоби. На підтвердження такої думки може свідчити така статистика: успадкована Україною система вищої освіти на момент проголошення незалежності включала в себе 156 вузів із повним циклом навчання – 10 університетів, 2 аграрних університетів, 3 академії, 3 консерваторії та 138 інститутів (до цього переліку не включені вузи силових відомств), програми яких передбачали підготовку за 284 спеціальностями, з яких 192 відносились до інженерно-технічних [3.-С.17]. Більшість ректорів вищих учбових закладів були фахівцями з математики, фізики, представниками технічних, інженерних наук тощо, а це, у свою чергу, від самого початку непомітно прививало майбутнім науковцям певний “технократизм” світогляду, що в майбутньому викликало у них ускладнення при усвідомленні світового простору, адже технократизм звужує горизонт умінь та інтересів до “професійної” точки зору. Такий стан пояснювався тим, що у підготовлених кадрів надзвичайно рідко виникала потреба змінювати вид діяльності, а це означало широке розповсюдження професійно-спеціалізованої моделі вищої школи.

Оптимізувати шляхи виходу з кризи можна було лише внаслідок урівноваження, синтезування раціонального та гуманітарного компонентів. Отже, постала потреба в цілісній системі освіти, яка б відповідала національним інтересам і світовим тенденціям розвитку науки, сприяла підготовці фахівців, здатних втілювати свої надбання в практику. Саме з цією метою, на думку Віктора Андрущенка, в Україні розпочалася реформа вищої школи, “повноваження” якої були спрогнозовані на період 1992–1995 рр. Позитивний вплив мали певні кадрові зміни на рівні керівництва вузами, відкриття університетів, зокрема у західних регіонах України, з навчальних планів вузів були вилучені ідеологічні курси, розпочалось активне впровадження державної мови [4.-С.4]. Однак цього терміну було замало.

Саме тут і прийшло усвідомлення необхідності продовження і поглиблення реформи, створення додаткової програми дій, яка започаткувала другий етап змін. У цей момент відбувається формування концепції гуманітарної освіти, розпочинається перехід до підготовки фахівців за новими спеціальностями. На манер Європи, під час підготовки наукових кадрів, особливу увагу почали приділяти гуманітарному спрямуванню їхнього світогляду, адже саме він є найбільш відповідальним у процесі передавання знань і сприяє кращому розумінню суб’єкта суб’єктивних відносин. Українська система підготовки наукових кадрів поставила собі за мету відмовитися від успадкованого принципу підготовки кадрів для держави, для виконання й реалізації її інтересів. На реальному рівні, за твердженням заступника міністра освіти України Анатолія Богомоллова, це означає максимальну гуманізацію всіх рівнів процесу підготовки науковців, а також її гуманітаризацію [3.-С.15]. Під поняттям “гуманізація” розумілась відмова від акцентування інтересів держави, децентралізація управління всією системою підготовки, реальне, а не формальне її усупільнення. Гуманітаризація включає в себе підвищену увагу до морально-естетичного аспекту підготовки шляхом поширення ролі гуманітарних предметів і дисциплін.

Таким чином, при новому підході до підготовки наукових кадрів, яка б відповідала загальному спрямуванню еволюції в цій сфері, а також вимогам інформаційного (постіндустріального) суспільства і демократичного ладу, можна сформулювати такі завдання:

1) формування гуманістичного світогляду, впевненості у неповторності й унікальності кожної особистості, у вічній цінності природи й необхідності захисту навколишнього середовища;

2) утвердження ідеалів гуманізму, свободи, демократії, соціального прогресу, пріоритету загальнолюдських інтересів;

3) орієнтація на значимість наукових знань і методів пізнання дійсності, застосування їх у процесі аналізу й оцінки суспільних явищ;

4) виховання свідомого ставлення до соціального регулятора життя, морально-правових норм;

5) сприяння становленню громадянської, політичної й правової культури, готовності і здатності конструктивно діяти в умовах демократії, політичного плюралізму, побудови правової держави;

6) збагачення економічної культури, що передбачає потребу і вміння активно діяти в умовах економічної свободи;

7) розвиток культури міжособових, міжгрупових й міжетнічних відносин, а також екологічної культури.

Оксфорд і Кембридж у Великій Британії, Сорбонна у Франції, Болонський університет в Італії, Католицький університет Лувена в Бельгії, Ліссабонський університет в Португалії – це осередки фундаментальної науки й освіти й одночасно – центри світової гуманістичної культури. Науковець, університет, гуманізм, людяність і культура – поняття нероздільні. Без гуманізму та його носіїв – інтелігенції університетської освіченості – суспільство існувати не може, принаймні не може бути цивілізованим, оскільки їхня відсутність визначає лінійний розвиток думки, який заперечують дослідники ноосферогенезу, які стоять на позиції необхідності переосмислення нагромадженого досвіду [5.-С.10].

На думку автора статті, гуманітарні науки (гуманістичне мислення) повинні знаходитися на вищому рівні розвитку, ніж раціональні науки (технократичне мислення). Науковці в процесі своєї підготовки повинні усвідомлювати, які можливості знаходяться в їхніх руках і до яких наслідків може призвести “застосування таких можливостей” (воно не повинно нагадувати собою образ мавпи з гранатою в руках), в іншому разі це може призвести до регресу суспільних відносин, його збою та загострення суперечностей, неправильне (помилкове) визначення завдань або мети раціонального розвитку – до незворотних, катастрофічних наслідків, що, у свою чергу, викличе занепад самого технічного прогресу. Науковець насамперед повинен осмислити свої надбання, а також бути здатним до його переосмислення.

Джерела та література

1. Ізотенко О. Проблеми розвитку науки в Україні // Інформаційний бюлетень Міністерства статистики України. – 1996. – № 3-4.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996.
3. Богомолов А. Основные пути и тенденции развития высшей школы в Украине // Персонал. – 1999. – № 2.
4. Андрущенко В. Університетська освіта України: європейський вибір // Освіта. – 2001. – 5-29 вересня.
5. Комарова О. Актуальні проблеми розвитку наукової діяльності ВНЗ // Проблеми науки. – 2003. – № 7.

Summary

The article raise a question of transitional period in development of a Ukrainian High School. Consider the role in formation and perception of the humanitarian and rational knowledge in process of training of Ukrainian scientists in the 90-th of XX century. All material given according to the official statistics of the Ukrainian committee.